

A KIRÁLYI PALOTA EGYHÁZTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI A XVIII. SZÁZADBAN

A középkorban épült királyi palota a török hódoltság alatt és a Budavár visszafoglalásáért vívott csaták következtében romokban hevert. Az újjáépítés aránylag későn, csak 1714-ben indult meg Johann Hölbling (1660–1736) felmérései és Fortunato Prati (1680–1738) mérnök tervei alapján. Az építkezést kezdetben Jean Nicolas Jadot (1710–1761) vezette, melyet 1753-ban Nicolaus Pacassinak (1716–1790) adott át; ez a szakasz 1770-ben zárult le.¹ A későbbi századok folyamán a palotát többször átalakították, bővítették, illetve háborúk tették szinte felismerhetetlenné a XVIII. század remekművét.

Ez a királyi palota – nem számítva a katonai szertárat – adott helyszínt az egyház szakrális cselekményeinek, szerzetes- és lovagrendiek ideiglenes elhelyezésének, nemzeti ereklyéknek és az egyház legkisebb önálló egységének, a plébániának is. A XVIII. században nem különült el élesen a szakrális és profán cselekmény, a világi ünnepeket is átjárta a szakralitás szelleme, amint az egyház ünnepségeit áthatotta a profanitás.

Buda egyházi királyi alapításuknál fogva exempt jelleggel Magyarország primásához, a mindenkori esztergomi érsekhez tartoztak, egészen 1777-ig, amikor is a királynő megszüntette az exemptséget, s ettől kezdve az érsek rendes joghatósággal bírt. A század folyamán Kollonich Lipót (1695–1707), Keresztély Ágost (1707–1725), Esterházy Imre (1725–1745), Csáky Miklós (1751–1757), Barkóczy Ferenc (1761–1765) és végül Batthyány József (1776–1799) töltötte be az érseki széket, ők mindannyian Pozsonyban tartózkodtak.² A királyi palotában megépült templomnak azonban kegyura – a kötelezettséggel együtt – mindvégig a király maradt, vagyis papsággal és felszereléssel ő látta el.

A budai vár építkezései során az első és egyházi szempontból is országos jelentőségű esemény, a királyi kápolna alapkövetétele 1749. május 13-án, Mária Terézia születésnapján ment végbe, fényes külsőségek közepette.³ Mivel ebben az évben az esztergomi érseki szék betöltetlen volt, az alapkö felszentelését Althann Mihály Károly váci püspök végezte. Az alapkö felirata a királynő és az építést sürgető gróf Grassalkovich Antal nevét örökítette meg e szavakkal: MARIA THERESIA AUGUSTA – REGINA HUNGARIAE – FAUSTA AETATIS – RENASCITUR FELIX – REGNI EXPENSIS – ET PROSPERIS AUSPICIIIS – CONCILIO ANTONII GRASSALKOVICS – AERARII AULICI REGIS – HUNGARICI PRAEFECTI.⁴ A Nagyboldogasszony-templomban tartott mise után az alapkövet körmenetben vitték az ereklyékkel együtt a palotabeli helyszínre, ahol azt a celebráns főpap megáldotta és elhelyezte, miközben a bástyákon megszólaltak az ágyuk. Ezután a körmenet visszatért a templomba, ahol elhangzott a szentbeszéd és felcsendült az ujjongó Te Deum.

A királynő férjével együtt csak 1751. augusztus 8-án látogatott Budára, mely alkalommal két csendes misét hallgattak a Nagyboldogasszony-templomban, majd ellátogattak a karmelita atyákhoz, illetve a Zeughaus épületébe, s bizonyára megtekintették a palotabeli építkezést is.⁵

A palota építése közben, 1767–68-ban emelték a szakrális cselekmények központját jelentő barokk Szent Zsigmond-templomot Nicolaus Pacassi és Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) tervei alapján.⁶ A kápolna az északi szárnyon, középkori alapokon nyugodott, kétemeletes impozáns terét egymás fölött elhelyezett ablakok világították meg. Szentélyét egy, hajóját két csehboltozat borította, ezekre csegyes kupolákat festettek és gazdagon díszítették a négy evangélista, a négy szentanya és a négy nagyproféta alakjával. A boltozaton az *Assumptio*, a *Kilenc angyali kar* és egy *őszövetségi jelenet* volt látható. A falképeket Josef Hautzinger (1728–1786) festette 1769 körül, ugyanebben az időben készült a főoltár képe, Vinzenz Fischernek

(1729–1810), a bécsi Képzőművészeti Akadémia professzorának *Golgota* című négyalakos alkotása.⁷ Ezen kívül négy mellékoltár ékesítette a kápolnát, közülük a *Szent István-oltárképet* Fischer alkotta, míg a *Szent Zsigmond-, Szepilőtelen fogantatás- és Szent József-oltárkép* Carl Auerbach (1738–1786/88 körül) mester kezéből került ki 1766–69 között.⁸

Fényes ünnepség zajlott le az építkezés befejezése után, mikor a királynő névnapján, 1769. október 15-én felszentelték a kápolnát,⁹ s Mária Teréziát a palotát építő Grassalkovich Antal gróf képviselte. A kápolna szentelését az üresen álló esztergomi érseki szék miatt Migazzi Kristóf bíboros, bécsi érsek, váci püspök végezte, a latin nyelvű szentbeszédet pedig P. Benkő Miklós tartotta. A szertartáson szentelték fel az oltárokat is, egy-egy oltár több védőszentet kapott. A templom titulusa Szent Zsigmond lett. A főoltárt Szűz Mária, Szent Ferenc és Szent Teréz – az uralkodópár védőszentjei – tiszteletére szentelték. A Szepilőtelen fogantatás-oltára Szent József és Lipót, a Szent József-oltára Szent Ferdinánd és Miksa, a Szent Zsigmond-oltára Borromaei Károly, Pádai Antal, Anna, Krisztina, Amália és Erzsébet – a fejedelmi pár akkor élő tíz gyermekének védőszentjei – tiszteletére lettek felszentelve. A Szent István-oltárt Nepomuki Szent János, Szent Kristóf (Migazzi védőszentje), továbbá szent királyaink, István, Imre és László oltalmára bízták. A lebonthatott középkori Szent Zsigmond-kápolnából a harangot, az orgonát és néhány padot átvitték az új templom kápolnájába.

A kápolna bejárata fölött őrizték a XVIII. század végén a koronázási jelvényeket. A templomhoz kezdetől fogva kriptá is tartozott, a földszinten pedig, a templom főoltára mögött kis halottaskamrát képeztek ki, mellette alakították ki a sekrestyét. A templomban harangtorony nem, két harang mégis volt, a nagyobb 200 font súlyú, „Johann Nuspiekher IHS” felirattal, a kisebb 100 fontos, „Johann Bruner goss mich in Ofen 1769” felirattal.¹⁰

A felszentelt kápolnában azonban ezután sem volt rendszeresen istentisztelet. Affolter Péter, a vár prefektusa Mayer Ádám közvetítésével a királynőtől kért miseruhát, azután egy karmelita atya tartott időnként misét a kápolnában.¹¹ Később szent edényekről és más, a szertartáshoz szükséges felszerelésről a királynő gondoskodott. A Szent Zsigmond-i prépostok is gyarapították a kápolna kincseit.

A palotakápolna papsággal való ellátására vonatkozóan a királynőnek eredetileg nem voltak pontos elképzelései. Amikor vejét, Albertet helytartóként feleségével, Krisztina főhercegnővel 1766-ban Budára küldte, velük érkezett Bécsből három udvari káplán, amikor pedig Pozsonyba távoztak, valószínűleg magukkal vitték a káplánokat is.

Bár a palota és a kápolna készen állt, sohasem vált királyi lakhelyé, így az üresen álló épületben lakókról és azok lelki ellátásáról gondoskodni kellett. A várkápolna egyháztörténetébe itt kapcsolódik be a budai Szent Zsigmond-prépostság, továbbá a préposti címet elnyerő csillagkeresztes lovagrend, illetve az angol-kisasszonyok megletelepedése.

A középkori eredetű Szent Zsigmond-prépostság romokban heverő templomát és lakhelyét 1698-ban Putanich Márton János esztergomi kanonok mint prépost igyekezett helyreállítani.¹² A templom helyén, a romok közt kisebb kápolnát emelt Szent Zsigmond tiszteletére – melyet később csatlakoztatni kívánt a felépítendő templomhoz – és istentiszteletet tartott benne. Egy tűzvész azonban 1715-ben elpusztította a kápolnát, ezt Putanich újra fölépítette, és amikor 1723-ban lőporrobbanás következtében ismét leégett, tornyá ledőlt, a helyreállítást már utódja, az 1720-ban kinevezett prépost, Götzel Ferenc csillagkeresztes lovagrendi pap irányította Pozsonyból. Ettől kezdve a Pozsonyban lakó csillagkeresztes lovagok előjárója külön kinevezéssel, de megkapta a Szent Zsigmond-i préposti címet, ekkor azonban még nem költöztek Budára. A préposti kápolnának 1732-ben két oltára volt és orgonával is rendelkezett, ehhez később, 1756-ig még egy oltárt építettek. Ekkor istentiszteletet csak vasár- és ünnepnapok alkalmával tartottak, amelyért maga a prépost fizetett.¹³

Tekintsük át azt a folyamatot, hogyan jutottak a csillagkeresztes lovagrend¹⁴ tagjai a palotakápolna papjai sorába, hogy e szerepet egészen a XIX. század végéig betöltsék. A középkori eredetű német lovagrendet több elnevezéssel illették, „csillagos”, „csillagkeresztes”, „vörös csillagkeresztes” változatot jelölnek a források. Az ispotályos rend prágai letelepítésében III. Béla király leánya, Konstancia és Ágnes nevű unokája

vett részt. A XVIII. században a rend hazánkban való meghonosításában Keresztély Ágost hercegprímás járt elől, ugyanis szertartóját és tanácsosát közülük választotta ki Götzl Ferenc előjáró személyében. Putanich Márton János halála után (1720) ő az első, aki a Szent Zsigmondról nevezett préposti címet elnyerte, majd utána minden kommandátor megkapta a préposti címet. Mader Antal csillagkeresztes kommandátor (1731–1750) prépost azon fáradozott, hogy a Pozsonyban lévő előjáróságot örökre egyesítsék a Szent Zsigmond-prépostsággal, amelyet eddig is – bár külön kinevezéssel – a kommandátor kapott meg. Ez azonban nem sikerült. Mivel a palotakápolna épülőben volt és a környék romjait igyekeztek eltávolítani, köztük a prépostsági templom maradványait is. Schleichart Károly csillagkeresztes prépost (1751–1768) lépéseket tett Mária Teréziánál, hogy a palotakápolnát egyesítse a Szent Zsigmond-prépostsággal, amelyet a királynő fontolóra vett. Miután a Bécsben is működő csillagkeresztesek közül Scheiner János arról értesült, hogy Mária Terézia a lovagrend tagjait szándékozik Budára küldeni lelkeskedés céljából, ő akarta a préposti címet elnyerni. A rend végül elérte, hogy a királynő egy 1770. január 10-én kelt rendeletével a Szent Zsigmond-prépostságot minden jogával ugyanazon titulus alatt újraalapítsa és áthelyezze a budai várba,¹⁵ továbbá a lebontott Szent Zsigmond prépostsági templom helyett a prépostság a palota templomát kapja meg. A rendelet értelmében a prépostságot és a palota területén élők lelki gondozását plébániai jogkörrel megkapják a csillagkeresztesek – közülük az egyik viseli a préposti címet –, nem zárva ki azt a lehetőséget, hogy idővel más szerzetesrendre bizzák a palotakápolna lelki igazgatását.¹⁶ Az eredetileg betegek és szegények ellátására szolgáló csillagkeresztes rendi lovagok 1720 óta Pozsonyból láttak el a budai lelkipásztori feladatokat, 1770-től kezdődően azonban már helyben plébánosi jogkörrel rendelkeztek, amelyet néhány éves megszakítással 1882-ig gyakoroltak, és ez megkövetelte a budai tartózkodást. Az első prépost-plébános Scheiner János volt 1770-ben, neki már Budán kellett tartózkodnia két másik lelkessel, Friedrich Gáspár és Pitroff Ferenc kíséretével.¹⁷ A csillagkeresztesek a préposti lakba költöztek, amely teljesen üresen állt, új épületüket, amely a palota kápolnájával összeköttetésben állt, Franz Anton Hillebrandt tervezte 1771-ben.¹⁸

A királyi palota első lakói a nőneveléssel foglalkozó angolkisasszonyok¹⁹ lettek. Eredetileg a királynő a Notre Dame-i apácák nőnevelő intézetére gondolt, azonban megismerkedve a Sankt-Pöltenben lakó angolkisasszonyokkal, nekik juttatta a budai palotát és alapítólevelet állított ki számukra 1770. január 10-i kelettel.²⁰ A rend főnöknője 1770-ben összeállította a Budára menő angolkisasszonyok nyolc főből álló kis csoportját, hogy létrehozza a Szűz Máriáról elnevezett nevelőintézetet. A ház főnöknője, Hohenfeld Katalin grófnő, a gondnok Lechfeld Lujza, a felsőbb osztályok igazgatója Herberstein Jozefa grófnő, az alsóbb osztályoké Spaur/Spaun Mária tanítónő volt. Usenkek és Ritschau a konyhai teendőkre és mosásra, míg a kapu őrzésére két személyt jelöltek ki, Hokristein/Hocksteiner Erzsébetet és Vernai Erzsébetet. Az angolkisasszonyok igényeire tekintettel a budai vár északi szárnyában átalakítások történtek. A kápolna körül, a második emeleten helyezték el a cellákat, valamint a bentlakó hölgyek és a növendékek szobáit. Az angolkisasszonyok szobáiban kék nyomtatott vászonnal bevont bútorok voltak, a kelmék valószínűleg a sárvári kékfestő műhelyben készültek.²¹ Így az angolkisasszonyok rendje 1770. április-május havában beköltözhetett a várpalotába.

Az angolkisasszonyok és a három csillagkeresztes lelkész közös budavári palotába költözésénél az ünnepi beiktatásra 1770. május 13-án került sor a kápolnában.²² Reggel 8–9 óra között vonultak be az angolkisasszonyok ágyú- és trombitászó hangjai mellett. A beiktatást a még mindig üresen álló esztergomi érseki szék miatt Migazzi Kristóf bíboros végezte, Grassalkovich Antal gróf, a kamara elnöke és Hadik Andrásné született Lichnovszky Franciska mint királyi biztosok jelenlétében. A kamara elnöke és kísérete reggel 8 órakor érkezett Pestről négy hatlovas fogaton, a menet élén Affolter Péter, a palota inspektora jött. Az udvari személyzet kék selyembáronyban, dolmányos huszárok és hajdúk kíséretében a palotáig vonult. A bíboros a kápolna oltaránál celebrálta a misét, kétoldalt a királybiztosok és az angolkisasszonyok foglaltak helyet. A bíboros csendes misét mondott, közben a kórusról a lorettói litánia zengett. Ezután bibornoki öltözékben átadta az alapítványi okmányt a kamara elnökének, aki titkárával olvastatta fel. Azután Migazzi Kristóf rövid beszéd kíséretében átadta a templom kulcsait a csillagkeresztes rend prépostjának, Scheiner Jánosnak,

a palota kulcsait pedig az angolkisasszonyok általános főnöknőjének, Sancti Juliannának nyújtotta át. A hat első növendék, Klenau Antónia grófkisasszony, Tauber Erzsébet bárókisasszony, Philips Marianne grófkisasszony, Klauendorf/Gandorf Borbála, Werner Terézia és Schlögl/Schlegel Rozália kisasszony mellé Hadik grófné Mária Terézia zománból készült alapítványi jelvényét tűzte fel. Miután Pitroff Ferenc csillagkeresztes lovag elmondta köszöntő beszédét, színpompás körmenet vette kezdetét, melynek élén a budai és pesti liceum tanulói haladtak, őket követték a budai tanács és kamara hivatalnokai, a hadparancsnok személyzete, a zenészek, az asszisztencia és a három csillagkeresztes kereszttel, a bíboros baldachin alatt az oltárszentséggel, amelyet vörös díszmagyarba öltözött ifjak vettek körül fáklyákkal. Az oltárszentség mögött jöttek az angolkisasszonyok általános és budai főnöknői, a nővérek kettesével közrefogva egy-egy növendéket, azután Grassalkovich Antal hajdúival, a had- és városparancsnokság tisztjei, a nemesek és katonák. A körmenet a palota udvarát megkerülve visszatért a kápolnába, ahol Te Deumot énekeltek, majd 18 ágyú dördült el. Az ünnepség és a jeles személyek részvétele jelezte, hogy országos fontosságú eseményről van szó, egyúttal a körmenetben mintegy megszentelték az udvart is, ahol a palota látogatói, lakói megfordulnak. A beiktatás Grassalkovich Antal bőkezűsége folytán a császári teremben ért véget 120 személyes ebéd elfogyasztásával és asztali zenével.

A nevelést a királynő alapítványa tette lehetővé négy-négy nemesi és nem nemesi származású leány számára, ezen felül 40–60 növendékeket vehettek fel az angolkisasszonyok fizetség ellenében.²³ A növendékek fizetségük arányában hordtak selyem vagy gyapjú öltözetet, aszerint kapták az ellátást is. A bentlakó növendékek képzését a művelt, társaságbeli nő eszménye szabta meg, amely írásból, olvasásból, rajzolásból, kézimunkázásból, a francia és német nyelv gyakorlásából, tánc, ének és hangszeres zene tanulásából és természetesen hittanból állt. Egyaránt tartottak fenn belső és – a szegény bejáró leányok tanulását szolgáló, teljesen ingyenes – külső iskolát. Ezen kívül az intézetben 10–12 hölgy tartózkodhatott mintegy teljes nyugalomban a palota és lakóinak környezetében. A növendékeket Batthyány József esztergomi érsek, hercegprímás (1776–1799) gyakran meglátogatta, pénzbeli jutalmat osztott ki köztük, sőt szórakoztatásukra két bált is rendezett, amelynek egyikét jelenlétével tüntette ki.²⁴

Buda várában a csillagkeresztes rend feladata az egész palota lakóinak, köztük az angolkisasszonyok és növendékeiknek lelki ellátása, teljes plébániai pasztorációja volt. Az angolkisasszonyoknál betöltött lelkészkedés nem föltétlenül terjedt ki a gyóntatói tisztségre, hiszen gyóntatójukat szabadon választhatták. Valójában a jezsuita atyák látták el a gyóntatói tisztséget rendjük 1773-ban történt feloszlataáig. Közülük az első Baudian Nepomuki János volt, majd Eder Keresztelő János rendkívüli gyóntató és hitszónok, továbbá Endlinger Ferenc rendes gyóntató neve maradt fenn.²⁵ A csillagkeresztes papok kötelesek voltak naponta szentmisét mondani a bentlakó és bejáró növendékek részvételével, vasárnapokon szentbeszédet, délutánonként pedig katekézist tartani a tanulóknak. Az angolkisasszonyokkal naponta együtt végeztek az egyház hivatalos imáját, a zsolozsmát, s kiszolgáltatták a kápolnában a palota lakóinak a szentségeket. Az első prépost-plébános, Scheiner János 1773-ban bekövetkezett halála után, 1773–74 között Pitroff Károly József lett a prépost-plébános.²⁶ Rövid ideig tartó tevékenysége után Eberle Sebestyén Bálint követte, 1774-től 1777-ig. A mindennapokhoz hozzátartozott a temetés is. A kriptában talált örök nyugalomra Affolter Péter kislánya, majd első felesége, Hoffmann János kapus, Pitroff Károly József plébános, Pfiszterer udvari tisztviselő húszéves fia és az új kapus, Kubesch Mátyás négy kicsi gyermeke.²⁷ A kriptában a temetkezés 1777-től szünetelt, de a XIX. században nádori kriptaként működött.

Az angolkisasszonyok idejében a várkápolna méltó ereklyét kapott Szent István Jobbjával. A Szent Jobbot Raguzában őrizték, először 1684-ben szándékozták visszaszerezni, de erre csak 1770-ben került sor. Pray György felfedezése Szendrey Benedek tudomására jutott, aki felhívta rá a királynő figyelmét, s megkezdődtek az eredménnyel járó tárgyalások a raguzai szenátussal. 1771 májusában az ereklye Schönbrunnban volt, ahol Migazzi Kristóf bíboros, bécsi érsek a királynő jelenlétében megvizsgálta annak valódiságát.²⁸ A királynő bizonyáglevele 1771. június 29-én kelt, amelyben leírja az elkészült ereklyetartót is: „in argenteam urnam quadratae formae crystallis quatuor distinctam, collocandam de manu Nostra tradiderimus”.²⁹ Az ereklye csuklójára ekkor kerültek a szinarany lapokból megformált cserfalevelek. A Szent

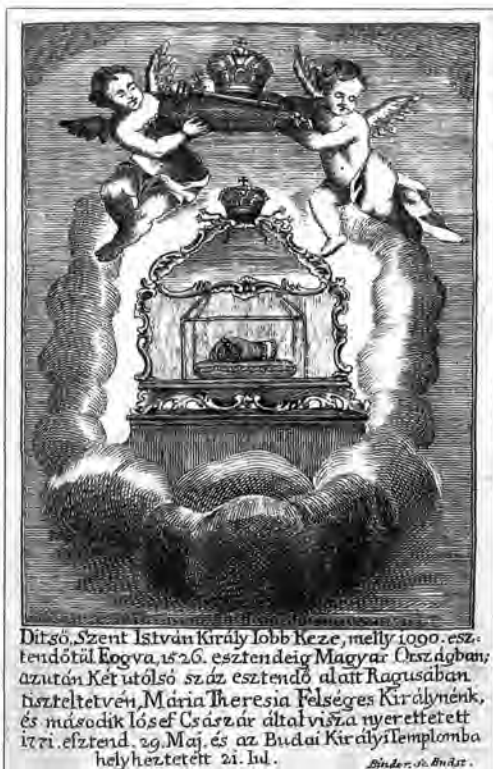
Jobbot Bajzáth József címzetes püspök, Gondola Ferenc püspök, raguzai ügyvivő, Hadik János nemesi testőrkapitány és hat magyar nemes testőr kíséretében három udvari fogaton hozta a Bécsből július 15-én induló menet – Győr és Pannonhalma érintésével – 19-én este Budára.³⁰ A Szent Jobbot a jezsuiták kápolnájában helyezték el, majd július 20-án reggel 9 órakor hét királyi testőr kíséretében a jezsuita kollégium előtt Filó János³¹ és Szerdahelyi Gábor³² esztergomi kanonok azonosította az ereklyét. Este 6 órakor harangzúgástól kísérve Bajzáth József püspök az ereklyét átvitte a Nagyboldogasszony-templomba, ahol Migazzi Kristóf bíboros átvette, majd átadta Reviczky Antal jezsuita rektornak. Azután a Szent Jobbot ereklyetartójában állványra helyezték és két testőrt állítottak mellé díszörségül. Filó János kanonok Szent István-napi hajnali zsolozsmát tartott, majd két-két pap, óránként váltva egymást, egész éjjel imádkozott nagyszámú hívő sokaságával együtt.

Az ünnepségek fénypontja július 21-én volt a várkápolnában. Reggel 8 órakor a Nagyboldogasszony-templomban Migazzi Kristóf bíboros szentmisét tartott és Kozma Ferenc jezsuita szerzetes szónokolt.³³ Ezután a körmenet elindult, harangzúgás és zeneszó közepette, a céhek, az ifjúság, a szerzetesrendek, a budai és pesti templomok nagy segédletükkel és zászlóikkal egyetemben, valamint a főpapság részvételével. Utánuk a Szent Jobb őrei és négy pap arany-ezüst kelmékkel díszített állványon hozta az ereklyét, mögöttük haladt Migazzi Kristóf, Grassalkovich Antal és Hadik János királybiztosokként, kétoldalt katonaság és fegyveres őrség kíséretében. A palotakápolnában az ereklyét az oltártól nem messze, egy asztalkára helyezték, majd Grassalkovich Antal gróf felolvasta a hitelesítő okmányt, s rövid beszéd után átadta őrzésre a Szent Jobbot Scheiner János csillagkeresztes Szent Zsigmond-i prépostnak és Hohenfeld Katalinnak, az angolkisasszonyok főnöknőjének.

Ezután a prépost az ereklyét a főoltárra helyezte, Migazzi bíboros pedig Te Deumot intonált. Ezt követte Gondola Ferenc püspök német nyelvű beszéde, majd Salbeck Károly szentmiséje. Délután 3 órától kihelyezték a Szent Jobbot a kápolnában Szent Istvánt dicsőítő latin himnusz kíséretében, szentségkítétel következett és a lorettói litánia, áldás után a magyar himnusz, végül a *Boldogasszony anyánk* című ének zárta az ünnepséget. Azután háromnapos ájtatosság kezdődött, amelynek énekeit a királynő régi magyar dalokból állította össze (ezek nyomtatásban is megjelentek latin, magyar és német nyelven). Az énekeket az ifjúság négy szólamban adta elő, reggel magyarul, délután latinul, este németül.³⁴ A hazahozatal emlékére arany és ezüst érméket verettek, ezeknek egyik példányát az ereklyetartóba zárták.

Amint a fentiekből kitűnik, művészen komponálták meg a Szent Jobb hazahozatalának ünnepsorozatát, a szertartások szépségét és fontosságát a beszédek, a nyomtatott énekek, az emlékérmék tették halhatatlanná. A királynő ebben az 1771-es esztendőben elrendelte, hogy augusztus 20-át munkaszünettel és ünnepi istentisztelettel tartsák meg. Első alkalommal történt 1771. szeptember 2-án, hogy Szent István ünnepén, Buda visszafoglalásának napján többé nem a várbástyákra vezették a körmenetet, hanem a királyi palota udvarába, ahol oltárt készítettek

3.1.16. Binder János Fülöp: Emléklap a Szent Jobb-ereklye Budára érkezése alkalmából, 1771.

Dísző, Szent István Király jobb Keze, mely 1000. esztendőből fogva, 1526. esztendeig Magyar Országban, azután Két utolsó száz esztendő alatt Ragusában tiszteltetvén, Maria Theresia Felseges Királynénk, és második Iósef Császár által vissza nyerttetett 1771. esztend. 29. Maj. és az Budai Királyi Templomba helyeztetett 21. Jul.

3.1.33. A Szent Jobb-ereklyetartó kicsinyített mása,
XVIII. század vége.

alapított egyetemet 1777-ben Nagyszombatról Budára költöztethesse.³⁸ A királynő némi kárpótlást nyújtott a rendnek azzal, hogy számukra másolatot készített a Szent Jobb ereklyetartó-szekerényéről, amelyet a mai napig őriznek.³⁹ Az üresen álló palotában helyezték el az egyetem orvosi, jogi és bölcsészeti karát, a budai főgimnáziumot és a Terézia Akadémiát, míg a teológiát a szemináriummal a jezsuiták volt épületébe költöztették. 1777. november 3-án kezdődött az új tanév. Az épületet átalakították, Vinzenz Fischer megfestette a trónteremben az egyetem négy fakultását ábrázoló képeit, amely terem ezentúl egyetemi aula célját szolgálta. Az épület átalakítását Kempelen Farkas (1734–1804) irányította, ünnepélyes felavatására pedig 1780. június 25-én került sor. A budai egyetem beiktatási diplomája 1780. március 25-én kelt, amelyben a királynő a palotába helyezte az intézményt és rábízta a Szent Jobb őrzését.⁴⁰ Aulájában ekkor átadták a palota kulcsait és az egyetem okmányait az illetékeseknek. Nagy Ferenc hittanár köszönő beszéde után a nagyszámú jelenlévő világi és egyházi személyiségek sokaságától kísérve átmentek a palotakápolnába, ahol az egyetem kancellárja Te Deumos nagymisét tartott, amelynek végén a Szent Jobbot csókra nyújtotta a jelenlévőknek.

Budán az egyetem léte új helyzetet teremtett. A palotakápolnából a csillagkeresztesek 1777-ben kénytelenek voltak távozni, ezzel megszűnt a plébánia is. A terület ezentúl a Nagyboldogasszony plébániájához tartozott, viszont az egyetem részére a királynő külön templomigazgatóságot/rektórást szervezett. Az egyetem ugyanis átvette a Szent Zsigmond-templomot a prépostsággal és a Szent Jobb őrzésével együtt. Az első és egyetlen budai rektor, Czillich Lajos cholti apát, földvári plébános lett 1777. december 19-től 1786. augusztus 14-ig.⁴¹ A rektor megkapta a préposti lakot és az egyetem pénztárából évi 800 forintos fizetésben részesült. A megnövekedett lélekszámra tekintettel segítségére volt a Theresianum spirituális (lelki igazgatója), két szónok, valamint a várban lakó ferences és karmelita atyák közül ketten. A tanárok száma ekkor 32, a növendékeké 423 volt.

az oltáriszentség részére és négy nyelven – magyarul, latinul, németül és valószínűleg szerbül – tartottak szónoklatot.

Az ereklyét a várkápolnában a Szent István-oltárnál őrizték, amíg el nem készült a Szent Jobb-kápolna. A Szent Zsigmond-kápolnától elkülönítve az udvarban ellipszis alaprajzú kápolnát építettek, amelyet Szent Jobb- vagy Szent István-kápolnának neveztek.³⁵ Jean Nicolas Jadot kompozíciójába Franz Anton Hillebrandt illesztette e remekművet 1777–78-ban, amelynek rajzán I. H. monogram olvasható. Fél ellipszis keresztmetszetű, kettős kupola borítást kapott, tetején keresztül négy álló ovális ablak engedte át a fényt, továbbá négy félköríves barokk ablak törte át a homlokfalat, mivel azonban ezekből kettő az udvari falra nézett, alig nyújtott világosságot. A kápolnát Josef Hautzinger képei díszítették.³⁶ Az építmény sajnos nem maradt fenn, mert áldozatul esett a XIX. századi, Hauszmann Alajos (1847–1926) által tervezett átalakításnak. A kápolnába valószínűleg 1776-ban helyezték a drága ereklyét, s ekkor kaphatta Esterházy Károly egri püspök alapítványából az ezüst függő örökmécses.³⁷

Az angolkisasszonyok azonban nem sokáig örülhettek a budai palotának, ugyanis Mária Terézia Vácra helyezte őket, hogy a Pázmány Péter által

A Nagyboldogasszony-templom alkalmas volt nagylétszámú hallgatóság befogadására, ezért a közös nagy istentiszteleteket, az ünnepélyes tanérvnyitó és az évvégi hálaadó miséket itt tartották meg. A növendékek év elején és november 5-én, Szent Imre napján a Szent Zsigmond-kápolnában a Szent Jobbot megcsókolva fejezték ki tiszteletüket Szent István iránt.⁴² Egyes karok és iskolák a palotakápolnában ünnepeltek. A jogi kar május 20-án Szent Ivó, az orvosok szeptember 27-én, Szent Kozma és Damján, a bölcsészek december 3-án, Xavéri Ferenc, a nyelvszakosok november 25-én, Szent Katalin, a grammatikusok június 21-én, Gonzaga Alajos napján istentisztelet keretében ünnepelték saját védőszentjüket. Az egész egyetemi ifjúság részese volt a várkápolnában az úrnapi nyolcada alatt tartott körmenetnek. De a kápolna szomorú eseménynek is színhelye 1780. december 12-én, ugyanis november 29-én elhunyt Mária Terézia, akinek lelki üdvéért a királyi tanács elnökének, Patachich Ádám kalocsai érseknek jelenlétében gyászmisét tartottak. Az előljárók ekkor elhatározták, hogy évente a királynő halála napján gyászistentiszteleten emlékeznek meg róla.

Az egyetemen Böhm József művészi zenét és zenekart szeretett volna felállítani, hiszen a zenekar szereplése a templomokban régen elfogadott, a kórusról a hegedű, az orgona, a cimbalom szépen szól és dicsőíti Istent.⁴³ Az előljárók azonban költségesnek találták a kórus felállítását, hiszen a többszólamú énekhez kotákra is szükség lenne.

Az egyetem sem időzhetett sokáig a palotában, ugyanis II. József 1783. december 9-i rendeletével az egyes karokat áthelyezte Pestre, míg a teológiai kart, a szemináriumot, valamint a Theresianumot Pozsonyba rendelte. Ezután nagy átalakítások folytak a palotában, hogy beköltöztethessék a főhadparancsnokságot. 1791-től pedig állandó lakója lesz a palotának a mindenkori nádor és családja, és e sort Sándor Lipót nyitja meg.

Az egyetem távoztával felmerült a várkápolna jogi helyzetének rendezése. Batthyány József hercegprímás, esztergomi érsek 1785. január 12-én tett javaslatával templomigazgatóságot szándékozott felállítani a Nagyboldogasszony-plébánia keretén belül.⁴⁴ A császár azonban ragaszkodott patronátusi jogához, és önálló, immár a palota Fehérvári és Vízikapujáig terjedő, területtel is rendelkező plébániát szervezett plébá-

3.2.1. Johann Hieronymus Löschenkohl: A Szent Korona hazahozatala alkalmából kiadott emléklap, 1790. február 21.

nossal és két káplánnal, akik csillagkeresztes lovagok voltak.⁴⁵ Így tért vissza Eberle Sebestyén Bálint 1786-tól 1814-ig mint csillagkeresztes, Szent Zsigmond-i prépost-plébános, akiről feljegyezték, hogy németül és csehül tud.⁴⁶ Segítségére volt a német nyelvben jártas Vilfing József és Hadara Ferenc németül és csehül egyaránt tudó káplán. Említés történik Dolhopf Ferenc káplánról, aki a XVIII. század végén jeles szónokként is működött.⁴⁷ A plébánia területén lakók lélekszáma ekkor 711, ebből 50 gyermek. A beszédek istentisztelet alkalmával német nyelven hangzanak, csak Szent István ünnepén szólnak magyarul is. Ezekben az években a plébánia a palotakápolnában temetési szertartást is végzett, hiszen a források szerint temetésért, harangozásért, a temetési pompához tartozó posztóért és fáklyáért jövedelmet húz,⁴⁸ de a kripta után nem, vagyis a Nagybaldogasszony-templom temetőjét használták.

A Szent Jobb mellé a várpalota a nemzet féltett kincsét, a koronázási ékszereket is megkapta őrzésül. A korona éppen akkorra érkezett meg Budára, amikor II. József császár, koronázatlan magyar király meghalt. A korona 1790. február 21-én 4 órakor érkezett Bécsből Budára minden templom harangzúgása, 18 ágyú durrogása kíséretében, majd felvitték a palota tróntermébe, ahol Zichy Károly országbíró rövid beszéd után kivette a ládából és az erkélyről felmutatta az összesereglett embereknek.⁴⁹ A források szerint „Másnap a Te Deum laudamus minden kigondolható pompával tartott, hol maga herceg Batthyány József, az ország primása és esztergomi érsek tartott isteni tiszteletet”.⁵⁰ Ezen és a következő két napon a vár templomában közszemlére tették a koronát, majd február 24-én a többi klenódiával együtt elzárták a kápolna feletti, királyi ékszerek számára készített szobában. I. Lipót elrendelte, hogy ezeket a drágaságokat ezentúl a várpalotában tartsák. Ekkor együtt őrizték a koronával a jogart, az országalmát, a kardot, a palástot, a gazdag aranyhímzésű fehér kesztyűt, továbbá a fehér posztóból készült harisnyát és cipőt is.

Miután a palota megszűnt a tudomány központja lenni és a koronázási jelvényeket oda helyezték, a XVIII. század végén még egyszer halványan felragyog a középkori koronázási pompa.⁵¹ I. Ferenc 1792. június 2-án érkezett nejével Budára, 5-én átvitték a koronát a ferencesek helyőrségi Mária Magdolna-templomába. Másnap, június 6-án reggel 7 órakor az egész udvar lovon vonult a templomig,⁵² ahol Batthyány József hercegprimás elvégezte a koronázási szertartást, mely alkalommal Sándor Lipót nádorral együtt a koronát a császár fejére helyezték. Visszatérve a palotába, a hercegprimás Te Deumot intonált.⁵³ Ugyanezen év június 10-én történt a királyné koronázása is.

A királyi vár a XVIII. században több kiváló egyházi eseményt élt át a koronázásig, anélkül, hogy az uralkodó személyes jelenlétével megtisztelte volna. A palota ahelyett, hogy a világi királyság lakhelyévé vált volna, a kápolnával, Szent István Jobbjával és a koronázási ékszerekkel inkább a szakralitás színhelyévé vált, ahol az égi, a szent királyt tisztelték. A koronázással befejeződtek a XVIII. század jelesebb egyházi történései, hogy átadják helyüket a mindennapok szokásos kereszténységének.

JEGYZETEK

1. HORLER, 1955, 291–294.; BÄNRÉVY, 1932, 33.; GÁRDONYI, 1955, 131–132.; POGÁNY, 1959, 67.
2. MESZLÉNYI, 1970, 24–146.; TURÁNYI, 1982, 64–68.; DÉKÁNY, 1997, 82–86.
3. NÉMETHY, 1876a, 135.; PEISNER, 1903, 106.; UXA, 1934, 138.
4. UXA, 1934, 138.
5. PEISNER, 1903, 107.; KAPOSSY, 1953, 127.; CZAGÁNY, 1966, 25.
6. NÉMETHY, 1882, 746.; POGÁNY, I., 294.; BpTört, III., 1975, 224.; CZAGÁNY, 1966, 27.
7. CZAGÁNY, 1966, 96. A festmény a visegrádi Keresztelő Szent János templom szentélyébe került.
8. UXA, 1934, 189. A Szent Zsigmond- és Szent István-festmény a máriaremetei templomba került.
9. NÉMETHY, 1882, 749–750.; NÉMETHY, 1876a, 190–191.
10. UXA, 1934, 181., PL, Canonica visitatio Lib. 582., 1846. év.
11. UXA, 1934, 183.
12. UXA, 1934, 149.; RUPP, 1868, 126.; SCHIER, 1774, 60. – A plébániához: TURÁNYI, 1982, 270–271.; DÉKÁNY, 1997, 265–266.

13. NÉMETHY, 1882, 744–745.
14. NÉMETHY, 1882, több helyen; BONANNI, 1716, 289–292.; KARCSU, 1867, 95–96.; PUSKELY, 1998, 1337–1339.
15. NÉMETHY, 1882, 747–748. Közli a rendelet szövegét.
16. NÉMETHY, 1882, 755.
17. NÉMETHY, 1882, 751.; UXA, 1934, 182.; RUPP, 1868, 126.
18. UXA, 1934, 152.
19. KÖRTVÉLYESI, 1942, 51–52.; RICHTER, 1938, 27.; PUSKELY, II., 1998, 76–79.; NÉMETHY, 1882, 751.
20. RICHTER, 1938, 25.
21. VOIT, 1955, 221–241.
22. NÉMETHY, 1882, 752–755.; SCHMALL, 1894, 1770. május 31.; RICHTER, 1938, 28–29.
23. UXA, 1934, 142.; MÉSZÁROS, 1981, 75.
24. RICHTER, 1938, 36.
25. NÉMETHY, 1882, 758–759.
26. NÉMETHY, 1894, 38.
27. UXA, 1934, 169, 259.; HANKÓ–KISZELY, é. n., 14.
28. PRAY, 1771, 89–91.; ROBITSEK, 1888, 6–9.; PEISNER, 1903, 115–116.; NÉMETHY, 1876a, 191–192.; NÉMETHY, 1882, 756.; UXA, 1934, 245.; NÉMETHY, 1876b, 187–189.; HAUSZMANN, 1912, 21.
29. PRAY, 1771, 89–91. Az ereklyetartóban jelenleg a szentté avatott Kassai vértanuk ereklyéje található az esztergomi bazilikában. A ma látható ereklyetartót Lippert József tervezte a XIX. század végén.
30. SCHMALL, 1894, 1771. július passim; KOLLÁNYI, 1990, 27.
31. KOLLÁNYI, 1900, 380.
32. KOLLÁNYI, 1900, 381–383., később beszercebányai püspök.
33. A szónoklat megjelent, vö.: KOZMA, 1771.
34. ROBITSEK, 1888, 9.
35. UXA, 1934, 192.; HAUSZMANN, 1912, 21, 42.; KOLLÁNYI, 1990, 27.; POGÁNY, I., 294–295.; CZAGÁNY, 1966, 55.
36. CZAGÁNY, 1966, 96.
37. CZAGÁNY, 1966, 19.
38. MÉSZÁROS, 1981, 662.; PEISNER, 1903, 127.; POGÁNY, I., 295.; BpTört, III., 1975, 198.
39. RICHTER, 1938, 29.
40. PAULER, 1880, 125., a diploma: 500–518.
41. NÉMETHY, 1882, 760.; NÉMETHY, 1894, 38, 537–538.
42. PL Batthyány József. Prot. II. Publico-Ecclesiastica. Nr. 53/2.
43. PL Batthyány József. Prot. I. Publico-Ecclesiastica. Nr. 111/1–4. 1781. év.
44. UXA, 1934, 186–187.
45. NÉMETHY, 1882, 762–765.
46. PL Batthyány József. Acta Parochiarum Regulararum. Nr. 13/1.–Nr. 14/59.
47. NÉMETHY, 1882, 765–766.
48. PL Batthyány József. Acta Parochiarum Regulararum Nr. 14/56.
49. KATONA, 1979, 409.; PEISNER, 1903, 143–144.
50. KATONA, 1979, 411.
51. BARTONIEK, 1987, 164–166.
52. BARTONIEK, 1987, 164–166.
53. CZAGÁNY, 1966, 32.; SCHMALL, 1894, 1792. június 6.

MARGIT BEKE

*HISTORICAL ASPECTS OF THE ROYAL PALACE
IN THE 18TH CENTURY*

Summary

The ceremony of laying the foundation stone of the new palace in 1749 marked the beginning of a new era in the church life of the Royal Palace. The new palace chapel was consecrated in 1769, giving a boost to religious life. The queen brought in monks of the Order of the Starry Cross from Bratislava (then Pozsony) to serve in the chapel. Next, Maria Theresa merged the mediaeval-origin Saint Sigismund provostship with the palace chapel. The Starry Cross monks initially served only in the palace, but the queen later put them in charge of the entire parish that formed around the chapel. The first permanent inhabitants of the palace were the English Ladies, between 1770–1777. The palace then housed the university, moved to Buda from Nagyszombat (1777–1783), and eventually it became the residence of the Palatine and his family. Hungary's national relic, the Holy Right Hand, was kept in the palace, and later also the regalia. A royal residence from the Middle Ages, the palace was rebuilt in the 18th century with the intention of accommodating kings; however, it gradually became a religious centre rather than a royal dwelling.

MÁRIA TERÉZIA LÁTOGATÁSA A BUDAI KLARISSZÁKNÁL 1751. AUGUSZTUS 8-ÁN

A BUDAI KLARISSZA ZÁRDA TÖRTÉNETE, 3. RÉSZ

Mária Terézia pest-budai látogatása a *Wienerisches Diarium*¹ szerkesztőit különszám kiadására készítették, minden bizonnyal azért, mert a királynő és férje, Lotharingiai Ferenc császár első alkalommal látogatott az ország fővárosába. 1751-ben, a két város, Pest és Buda előljárósága és a polgárság is már hetekkel korábban készülődött a kíséretével érkező felséges vendégek fogadására.

A császári és királyi felségek 1751. augusztus 4-én este 9-kor érkeztek a Dunán. A császári párt és kíséretét szállító mintegy húsz hajó a pesti parton kötött ki. A partraszállás után a császár és Mária Terézia, a királynő fogadta Pest-Pilis-Solt vármegye és Pest szabad királyi város előljáróságának üdvözlétét. A városba a Váci kapun át vezetett útjuk a barokk kori pompa jelképei (diadalkapu, piramis, vízesés) között, melyeket tiszteletükre emeltek. Háromszögletű sóoszlop látványa fogadta az érkezőket, majd diadalkapun át hajtatnak az egri püspök pesti palotájáig.

A felségek fogadását bizottság készítette elő, amely Pest város legpompásabb és legdíszesebb palotáját választotta ki az uralkodópár szálláshelyéül.² Abban az időben Pest legszebb palotájának tulajdonosa³ az egri püspök, gróf Barkóczy Ferenc⁴ volt. A császári pár az ő házában lakott, akik az első négy napot Pesten töltötték, ötödik nap került sor Buda meglátogatására.

A látogatás előtt alig két évvel, 1749-ben született meg az a felséges határozat, mely szerint a budai királyi palota felépítését Mária Terézia folytatni kívánja. A rendek régi kérése volt, hogy Buda ismét királyi székhely legyen, ezt az 1741. évi 7. törvénycikk is kimondotta. Ennek érdekében már folytak a munkálatok a palota újjáépítésén.⁵

A császári pár augusztus 8-án, vasárnap reggel érkezett Budára, a királynő két udvarhölgyével, hintóval hajtatott át a hajóhídon, a császár és kísérete átlógagolt. Már a hajóhídról pompás látkép tárult a vendégek elé. A város „egy kőhalmaz voltából újonnan feltámadt” település képét mutatta, így nevezte Budát 1733-ban megjelent könyvében Vánossy Ferenc.⁶ Érdemes itt idézni, amit a budai klarisszáról írt: „...a Dísz téren át, a hosszú úton jobb kéz felől a szent Klára rend újonnan épített kolostora áll [...], ahová az első nővérek 1714-ben Pozsonyból jöttek, [...] és akik azelőtt magánházban laktak...”⁷

A Budára vonuló vendégek elé pompás kép tárult: a magasban a vár az épülő királyi palotával és a karmeliták, a jezsuita plébánia, a klarisszák nemrég elkészült, valamint jobbra a ferencesek újjáépített templomának házak fölé emelkedő tornyával.

A császári pár és kísérete fogadására felsorakozott a város előljárósága, mikor is Miller János Ferdinánd, Buda főjegyzője latin nyelven üdvözlőbeszédet tartott.⁸ A Nagyszebenből származó erdélyi nemes, Miller János Ferdinánd⁹ a városi tanács tagja volt, aki Buda város történetét kutatta, erről írott könyve Mária Terézia látogatása után tíz évvel jelent meg. Miller főjegyző ma is forrásértékű kötetéből idézni szeretném azt, amit a klarisszák építkezéséről írt: „A szent Klára rendi apácák egyháza toronnyal, alapjaiból pompásan építve, a hozzá tartozó megfelelő kolostorral áll...”¹⁰

A budai látogatás¹¹ útvonala: Halászváros, Rácváros, Kéményseprő-kápolna (ma a krisztinavárosi Havas Boldogasszony-plébániatemplom) volt, majd a Bécsi kapun át érkezett a menet a várba. A császári pár először a katonai szertárat (a Zeughaust), majd az épülő királyi palotát tekintette meg. Részletesen átnézték a királyi palota gróf Grassalkovich Antal által bemutatott építészeti terveit is, amelyek nagyon elnyerték tet-